

Csíki Júlia

Aprószentekelés

„Még a régi öregöktű hallottam...”

Bevezetés

A címben jelölt ünnep a télközépi ünnepkör egyik emlékűnnep. Először felvázolom e nap történeti kialakulását, illetve a korábban élő pogány szokáskör beépülését a keresztény ünnepkörbe. Ezt követően adatokat hozok a régi magyar irodalomból e naphoz kötődő szokások első említéseiről. Ezen adatok egyben értékes dokumentumai a szokás egykori formájának és mibenlétének. Mindezek után szólok aprószentek napjának tartalmáról, majd az e naphoz kapcsolódó szokás menetét kívánom ismertetni. Míg a dolgozat első fele jórészt szakirodalomra épül, addig a második a magyar nyelvterület egy szűkebb területén, Udvarhelyszéken végzett egyéni gyűjtésen alapul. A későbbiekben ezt a gyűjtést kívánom ismertetni némi kitekintést téve összehasonlítás céljából a magyar nyelvterület más pontjaira is.

* * *

Aprószentek napja része az egyházi év karácsonyi ünnepkörének. Az egyházi liturgia szerint emlékűnnep. A karácsonyi ünnepkörben bőven találunk féldramatikus szokásokat, ünnepi köszöntéseket. Ezek a vonások jellemzőek az aprószentek napi vesszőzés szokására is. Az ünnep időpontja sokáig ingadozott a karácsony táji többi emléknappal együtt. Ennek oka abban keresendő, hogy ezen ünnepkör középpontja régebben a Vízkereszt volt. Erről csak a IV. század felé hátrult át a Jézus embertestben való megjelenésére, azaz karácsony idejére. A karácsony táji idő hasonló hosszúságú pogány ünnepkörnek a helyét foglalta el. „Ennek csak középpontja volt a Saturnáliák eleinte 1, majd 2-3, utóbb 4, sőt a csatlakozó Sigillariákkal 7 napnyi ünnepe. Ehhez meg már oly közel esett

az Újév napja, hogy a december 17-én kezdődő Saturnáliáktól egészen január 1-ig meg sem szűnt Rómában az ünneplés, ajándékozás és dőzsölés. Ez az általános céció és dínomdánom pedig oly mélyen benngyökerezett a megtérítendő pogány lelkekben, hogy az egyház csak úgy tudott vele valahogyan boldogulni, ha valamiképp keresztény színezetet adott az ünneplésnek, de az avval járó szokásokat, bármely idegenek valának is ezek az ő tanai szellemétől, nem irtotta ki teljesen, hanem legfeljebb enyhíteni és a maga ünnepeivel vonatkozásba juttatni igyekezett. (...) Ez az általános dévajkodás és az urak meg az idősebbek tekintélyének e napokon fel sem vevése volt tehát a Saturnáliák és a reájuk következő Sigillariák egyik fő jellemvonása.”¹

Saturnus, akinek nevével a Saturnáliákat kapcsolatban lévőnek tartották, ha nem tökéletes párja is a görög Kronosznak, de annyiban találkozik ezzel, hogy valaha ő is ember, kivált gyermekfaló istenség lehetett. Ilyenül szolgálhatott a Saturnáliák és Sigillariák szokásaira vonatkoztatva a félig keresztény, félig pogány Rómában a gyermekgyilkos Heródes emléke.

A szokás tartalma

A keresztény egyház szentjei és vértanúi sorában ünneplés tárgyai azok az ártatlan kisdedek, akiket Heródes Betlehemben azzal a szándékkal mérszároltatott le, hogy köztük a zsidók Messiását, féltett trónja követelőjét is leöltesse. Eszerint „aprószent” minden olyan fiúsecsemő, akit Heródes király a gyermek Krisztus keresésekor megöletett. „A bibliai történet – a templomi prédikációk mögött meglepő elevenséggel élt még a századunk elején is az aprószentek napi szoká-

„Még a régi öregöktű hallottam...”

sok mögött”²² – írja Németh Imre a Néprajzi Lexikon szócikkében. Gyűjtésem folyamán ennek épp az ellenkezőjét tapasztaltam. Leginkább azt láttam, hogy szinte tartalom nélkül, vagy lényegesen megváltozott tartalommal hagyományozódik a vesszőzés rítusa nemzedékről-nemzedékre. Ezt erősíti meg egy Homoródkarácsonyfalván cigányoktól gyűjtött mondóka is, amely a következőképpen szól:

*Aprószentek, szent Dárig,
pénzbejáró bokáig ...*

Az Udvarhelyszéken jól ismert hasonlóan hangzó mondókának később ez a variánsa éppen arról tanúskodik, hogy mi módon válik a szöveg értelmetlenné annak következtében, hogy az ünnep tartalma teljesen elhomályosult a nép tudatában. Ma amikor ezt a mondókat mondják talán már legkevésbé gondolnak arra, hogy ez a Dárig, az a bizonyos Dávid király.

Ezzel szemben a vesszőzés szokása tartalmában inkább az élővesszővel való megvesszőzés egészségvarázsló szerepét őrizte meg. Magának a vesszőzésnek az eredete az ókorba vezethető vissza, ahonnan származik az ősi hit, mely szerint a rügyező vesszővel való megverés, megvertetés termékenységet okoz. Ez valóban mind a mai napig élő tartalma a szokásnak.

* * *

Aprószentek napja a történeti adatok fényében

„Az aprószenteknapj vasszőzés, korbácsolás Magyarországon a történetileg legjobban nyomon követhető szokások közül való.”²³ Ez alapvetően annak köszönhető, hogy e szokás legfőbb tárgyi kellékét, a vesszőt az egyház már korán felvette szentelményei sorába. Ezzel kapcsolatosak a legkorábbi említések is. Radó Polikárp foglalkozott ezen emlékek feltárásával. A legrégebb írásos adatot a Jászó premontrei prépostság környékén találta a

XIV. század idejéből: e prépostság egy kézírásos breviáriuma, mely nagyon sok részt tartalmaz az ágendákból. Aprószentek napján a zsolozsma után egy olyan szöveget közöl, amely utal magára a vesszőzés szokására, sőt arra a hiedelemre is ami emögött húzódik meg. Tudniillik arra az analógiára, mely szerint ahogy „a föld mélyéből ... kisarjadzó vesszők a vizeket megtisztítják – ugyanúgy – az embereket is hasonlóképpen tisztítják ezek a vesszők.”²⁴

A második ide vonatkozó szöveg is a premontrei breviáriumból került elő. Fontos adat van erre 1528-ból. Ez a leírás egy korábbi 1511-es misekönyvben talált szöveg későbbi variánsa. Ez a szöveg amellet, hogy közli a szokás akkori formáját, közli a vesszőzést kísérő mondókat is. Ez arra utal, hogy a maihoz nagyjából hasonló formában élhetett évszázadokkal korábban is e szokásunk.

Fontos megemlíteni Temesvári Pelbárt fellépését a XV. század végén az aprószentekelés szokásával szemben: „Miert van az tehát, kedveseim, hogy ma köztetek sokan hiú tréfálkozásokkal szórakoztok és egymást kölcsönösen korbácsoljátok mondogatván: Heródes sok fiút megölt Dávid Betlehemében stb. Az ilyen emberek sok rosszat és bűnös dolgot, sőt tisztességtelen simogatást és más egyéb kimondhatatlant kevernek ehhez a szokáshoz. Isten előtt ezekért a dolgaitokért felelni fogtok...”²⁵

Radó Polikárp szerint „Pelbárt teljesen a teológiai divatnak a vonalán mozgott, mikor per analogiam még az aprószentekelést is elítélte.”²⁶ Ez valóban így volt, hiszen a reformáció eszmerendszere ekkor volt kialakulóban, amely szerint köztudott a sola scriptura elvét igyekezett megvalósítani több-kevesebb sikerrel. Így nyilvánvaló, hogy mellőz minden Bibliától idegenszerű, pogány elemet. Ezek a próbálkozások feltehetően csak részleges változást eredményeztek. Ugyan a reformáció nyomán megjelenő felekezetek egyházi gyakorlatából kiszorulnak bizonyos

addig meglévő momentumok, ezek azonban jobbra tovább élnek a népeletben. Ez derül ki például 1507–1508 fordulóján a krakkói egyetem magyar burzája néhány tagjának fegyelmi ügyéből. A tárgyalás jegyzőkönyve arról értesít, hogy a magyar diákok aprószentek-napi vesszőzése volt az oka bizonyos bonyodalmaknak. Tehát ez a szokás a krakkói egyetem magyar burzájának tagjai között is élt. Nyilván ismervén az akkori iskolázási kultúrát a szokás gyakorlói csakis fiúk lehetnek.⁷

Egy évszázaddal később pedig, 1633-ban azt írja Zrínyi Miklós öccse, a 12 éves Zrínyi Péter nagybátyjához, gróf Batthyány Ádámmal írt levelében: „*Irtam ez keueset rez szerent uigan, rez szerent szomoruuuan, mert honap apro szentek napia vagyon.*”⁸ Később pedig: „*az irasban ha mi fogyatkozás esset megh bochassa kegyelmed az en elmem mikor ezt irtamis ki tuggya hon nyargalt, az apro szentekis igen forgottak elmembe.*”⁹

Aztán az 1762-ből való medgyesi (mai Medias, Maros megye) evangélikus iskola szabálypontja szerint a vesszőzés szokása hasonló bonyodalmakat szült, mint két és fél évszázaddal korábban a krakkói egyetemen történt: „*Abban az időben, amikor seprűzni szoktak menni, e rendelkezés alapján mindenféle kijárás a legszigorúbban tilos.*”¹⁰

Talán nem szükségeltetik a történeti adatok további sorolása, az eddigiek is bőséges bizonyítékai mind a szokás meglétének, mind annak akkor élő formájának. Összefoglalásként elmondható, hogy e kalendáris ünnepnek nálunk egészen korán nyomai vannak az írásos anyagban. Ezekből az adatokból fény derül arra is, hogy az ünnephez kapcsolódó szokás fő tárgyi kellékét, a vesszőt az egyház már korán felvette szentelményei sorába, elismervén ezáltal a szokás egyházi, vallásos jellegét. A későbbiekben, a reformáció eszmerendszerének kialakulása és fellépése idején pedig ennek az ellenkezőjéről szólnak az adatok. Tiltakozás az egyházi életben lévő,

de nem bibliai tartalmú szokások ellen. Így a későbbiekben a reformáció nyomán kialakuló protestáns felekezeteknél kiszorul az aprószentekelés szokása is több más szokással együtt az egyházi életen kívülre, de tovább él a népeletben és részét képezi a kalendáris ünnepeknek egészen napjainkig.

* * *

Aprószentekelés Székelyföldön

1.

A következőkben a magyar nyelvterület egy szűkebb tájegységének, a Székelyföldnek két különböző területén Udvarhelyszék két településén, illetve Kászonal-tizen kívánom vizsgálni az aprószentekelés ma élő formáját. Udvarhelyszék két jelzett települése Kápolnásfalu és Bágy. Kápolnásfalu Udvarhelyszék határán húzódó főút melletti katolikus falu, mintegy 3000 körüli lélekszámmal. Bágy jóval kisebb és egyre csökkenő lélekszámú Homoród menti falvacska. Ma körülbelül 200 főre tehető lakosainak száma. Ez utóbbi falunak a mintegy 30-40 évvel korábban élő, e kalendáris ünnephez kötődő szokását mutatom be a népi emlékezet alapján.

2. A szokás leírása

Aprószentek napi szokások Udvarhelyszéken

Ehhez a kalendáris ünnephez kötődő szokást is megelőzi egy előkészületi időszak, noha ennek alapossága nem ér fel az egyéni életfordulóhoz kapcsolódó szokásokat megelőző hasonló időszakokkal. Ennek oka, hogy a kalendáris ünnepek jellegükből adódóan ismétlődőek, míg az egyéni életforduló szokásai alapvetően megismételhetetlenek. Ezért más-más intencióval készül az ember mind az egyik, mind a másik alkalomra. Székelyföldön a felkészülésnek nincsenek szervezett formái, hiszen maga ez az időszak a szerveződés időszaka. Elsősorban a közösségek fiú,

legény, illetve férfi tagjai érintettek a felkészülésben. A csoportta szerveződés nem jelent különösebb szervezési nehézséget sem az egymás felkeresését, sem az egyes csoportban résztvevő tagok eldöntését illetően. A december 28-át megelőző időszak karácsony ideje, amikor rokonok, szomszédok, barátok, ismerősök egymást kölcsönösen látogatják. Ezeken az alkalmakon beszélnek meg a férfi tagok azt is, hogy kik fognak majd egy csoportban menni aprószentekelni. Emellett megbeszélnek találkozásuk helyét és indulásuk idejét is. A csoportba való összeállítás szinte spontán szerveződik rokonság, szomszédság, illetve barátság alapján. Emellett kiemelendő az életkor tényezője is, amely szintén meghatározó elem a csoportta szerveződésben. Külön csoportok alakulnak gyerekekből, külön legényekből és külön házásokból.

A felkészülés másik momentumja, a vessző beszerzése.¹¹ Ez általában egyénileg történik Udvarhelyszéken, de néhányan együtt is mehetnek a közeli erdőbe nyírfaágért.¹² A felkészülés időszaka mindössze ezeket az eseményeket öleli fel. A közösség női tagjai számára annyiban van szükség felkészülésre, hogy gondoskodniuk kell a megfelelő vendéglátáshoz szükséges dolgokról: süteményről, italról, csokoládéről, almáról, dióról (ez utóbbiakat gyerekek kapják). Mivel ez a nap szorosan a karácsonyhoz kapcsolódik, így tulajdonképpen erre nem kell külön felkészülni.

A megfelelő előkészület után aprószentek napja reggelén¹³ elindulnak a csapatok sorra házról házra. Komák, jó barátok, rokonok, azaz a csapatot alkotó férfi tagok női hozzátartozóit keresik fel rendre. A gyermekek osztálytársakat, keresztanyákat, az ismerősök, családi barátok, rokonok leányait, asszonyait járják sorra. A legények főleg leányos házakhoz járnak, ez a generáció vesz kiemelten részt a szokás gyakorlásában. A házások leginkább a maguk korosztályához tartozó másik nembelieket keresik fel elsősorban.

Miután bármely csoport belép egy házhoz köszönnek és közlik, hogy aprószentekelni¹⁴ jöttek. Ezután elmondják a mondókájukat, miközben megütögetik sorra a lányokat, asszonyokat a vesszővel. Gyergyóból van egy adatom, mely szerint addig vesszőzik a lányokat, amíg azok türelmesen végig nem várják, hogy a legények mondókájukat elmondják. Ha azok közben visongnak, akkor kezdődik minden előről.

A lányok, asszonyok a vesszőzés után a legényeket, férfiakat leültetik, itallal és süteménnyel, főleg kaláccsal kínálják. Ilyenkor nem időzhetnek el hosszan egy-egy háznál, mert sok helyre kell menniük. Ez a kalendáris ünnep általában bállal végződik, a karácsony többi estjéhez hasonlóan. Ez ma már csak azokban a falvakban él, ahol egy bálhoz kellő számú lakosság van. Tehát e naphoz kötődő szokáslánc záró elemének a bálkozás tekinthető. Ez általában hajnalig tart, addig amíg a közösségi jókedv diktálja.

Aprószentekelés Csikkászonban¹⁵

Érdekes dramatikusan, színjátékszerű formája maradt fenn az aprószentekelésnek Kászonaltízen a katonaság előtt álló legények körében. A szokás gyakorlása a fiatalabb és idősebb korosztálynál hasonlóan történik, mint Udvarhelyszéken. Az említett korosztályhoz tartozó legények 7-9-11 tagú csoportokba szerveződnek, hasonló elvek alapján, mint Udvarhelyszéken láttuk. Minden csoportnak van egy királya, a csoport többi tagját pedig katonának nevezik. A legényközösségek pár héttel az ünnep előtt találkoznak és elpróbálják az énekeket, mondókákat és megbeszélnek a vonulási sorrendet is. Néhány nappal az ünnepek előtt kimennek a közeli erdőbe nyírfaágot vágni, amelynek majd vékonyabb ágacskáit össze is fonják. Karácsony harmadnapjának estjén korábban lefeksznek, majd éjfél előtt már fel is kelnek, hogy összegyűljenek a király házánál. December 28-án éjfélkor elindulnak, hogy

rendre felkeressék a leányos házakat. A legények a befonott ágú nyírfát vállukon tartják, melyeknek végére újabban művirágot, szentképet is kötnek. Az utcán katonás rendben, kettős sorban vonulnak a király vezényszavára. Mikor megérkeznek a leányos házhoz egy vallásos énekbe kezdenek a lépcsőhöz érven.

Mikor a legények énekelni kezdenek, a leányos ház lakói világot gyújtanak benn, jelezvén, hogy fogadják a köszöntőket. Az ének végén a lány behívja a legényeket. Bemenvén félkörbe állnak, majd a király mondókéval köszönti a háziakat. A köszöntővers után mindenik legény megvesszőzi a leányt egy újabb rövid köszöntőverset mondván. Ennek variánsaival magam is találkoztam udvarhelyszéki gyűjtésem során.

*Aprószentek, Dávid, Dávid,
Ez a vessző elszakadjon
Éfíuleány megmaradjon.*

A vesszőzés után a legényeket a leányok két-két szalaggal ajándékozzák meg. Rend szerint fehér, piros, rózsaszín, zöld, halványkék pántlikát kötöz rá a legény a vesszőjére. A színes szalagnak jelképes üzenete lehet. A piros itt is a szerelmi vonzódást szimbolizálja. Ezt követően megkínálják a legényeket itallal és süteménnyel.

Reggelig bejárják az egész falut. Nyolc óra körül gyülekeznek a katolikus plébánia előtt, s bemennek a parókiára és felköszöntik a plébánost is. Kilenc órakor kezdődik a kicsi mise, amikor a csoportok rendre bevonulnak a templomba a királyok vezetésével. Évente általában 7-15 csoport szokott összeállni. A templomi leülésnél egy-egy csoport egy-egy padot szokott elfoglalni. A leányok ilyenkor a karzatban helyezkednek el, és onnan lesik, hogy melyik legénynek hány piros szalagja van.

A mise után a csoportok a király háta-hoz mennek énekszóval, ahol a király szülei várják őket. Ott is elmondják a mon-

dókákat és megvesszőzik a háziasszonyt is. Ezután következik az ünnepi étkezés, amikor az asztalra laskaleves kerül, majd disznósült krumplival és legvégül töltött káposzta. Utoljára megkínálják őket borral, majd ezt követően kettesével összefogóva s világi dalokat énekelve hazafelé tartanak a legények.

3. Társadalmi részvétel a szokás menetében

Az aprószentekelés szokásában amint láttuk majdnem a teljes közösség részt vesz valamilyen módon. Kissé periférikus helyre szorulnak a közösség idősebb tagjai. Nekik a megfigyelés szerepe jut. A kisgyermektől a középkorúakig mindenki érintett az ünnepi részvételben. Kiemelt jelleggel vesznek részt a közösség tagjai közül a leányok és legények. Számukra többletfunkciót is hordoz ez az alkalom. Még egy lehetőség a találkozásra, ismerkedésre, vagy mint Kászonban láttuk, a szalagkötözés lehetőség lehet arra is, hogy jelét adják a szerelmi vonzódásnak, ha burkolt formában is.

Nemek szerint Pozsony Ferenc a legények részvételét aktívnak ítéli meg „a lányok passzív jellegével szemben”.¹⁶ Ez a megközelítés nyilván hordoz igazságtartalmat, mégis a lányok felkészülését mint-ha leértékelné ezzel.

4. Az aprószentekelés költészete

Aprószentek napjának kiemelkedő epizódja a vesszőzés, aprószentekelés mozzanata. Ehhez külön népköltészeti műfaj is rendelődik. A már elmondottak szerint a vesszőzés közben mondókát is mondanak. Ezt a népköltészeti műfajt Dömötör Tekla az általa alkotott rendszer hatodik csoportjába sorolja, ahová varázsló, szerencsekívánó mondókák tartoznak.

Az általam gyűjtött területen jellemzőnek találtam az alábbi mondókát:

„Még a régi öregöktű hallottam...”

*Aprószentek, szent Dávid
Éljen maga sokáig.
Pénzbe járjon bokáig
Százszentendős koráig
Gyolcs ingbe, gatyába,
Ráncos szárú csizmába.*

Előfordul, hogy valamely leleményes közösségi tag saját verset is ír. Ha ez elnyeri a közösség tetszését mások is átvehetik és továbbhagyományozódhat. Ennek egy sajátos esete történt Bágyban is, ahol még ma is él egy aprószentek-napi vers, amely néhai Fodor Gábor nevéhez fűződik, mely amint kiderül nem mellőzi a népi humor jegyeit:

*Karácsony reggelén, mikor felébredtem
Foltos harisnyámat a kezembe vettem
Hát egy kutya bolha tizenkét fiával
Reám agyarkodott éles agyarával.
Meggfógtam a bolhát, kivittem egy fára,
Meggköttem egy csüknycyfa árnyékába:
Hadd el kutya bolha többet nem bújsz
a ráncba.*

Bibliográfia

- ☐ BÁLINT SÁNDOR: *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Bp., 1973.
- ☐ BECH ZOLTÁN: *A megvesszőzéstől egészséget reméltek. Aprószentek – Gerendáson és Battonyán*. Békés Megyei Népiújság, 1990. december 23. 9. p.
- ☐ DANKÓ IMRE: *A bajai suprikálás*. Ethnographia, 1958. 464–465. p.
- ☐ DÖMÖTÖR TEKLA (szerk.): *A magyarság néprajza*. II. köt. Bp., 1990.
- ☐ DÖMÖTÖR TEKLA: *Naptári ünnepek, népi színi-játszás*. Bp., 1974.
- ☐ IVÁNYI BÉLA: *A két Zrínyi Miklós körmeneti levelei*. Bp., 1943.
- ☐ KATONA LAJOS: *Folklor-Kalendárium*. Bp., 1982.
- ☐ MÉSZÁROS ISTVÁN: *Aprószentek-napi vesszőzés 1507-ben és 1762-ben*. Ethnographia, 1976/1–2. sz. 197. p.
- ☐ ORTUTAY GYULA (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. I. köt. Bp., 1977.
- ☐ POZSONY FERENC: *Aprószentkezés Csikászonban*. Művelődés, 1991, 11–12. sz. 52–55. p.
- ☐ RADÓ POLIKÁRP: *Az „aprószentekelés” s a magyar liturgiátörténet*. Theológia, 1943/3. sz. 257–260. p.
- ☐ SZABÓ DÉNES: *Szövegmutatványok Felső-Szigetköz nyelvéből*. Magyar Nyelv, 1946. 79–81. p.
- ☐ VISKI KÁROLY (szerk.): *Magyar Néprajz*. VII. köt. Bp., é. n.

Jegyzetek

1. Katona 1982. 294.
2. *Néprajzi Lexikon*. I. köt. Bp., 1977. 118.
3. DÖMÖTÖR TEKLA: *Naptári ünnepek – népi színi-játszás*. Bp., 1983. 164.
4. Radó 1943/3. 251.
5. TEMESVÁRI PELBÁRT: *Sermones Pomerii de Sanctis. Pro Innocentibus. Sermo IV. F.* (Holl Béla ford.). Idézi Dömötör: i. m. 163.
6. Radó 1943/3. 258.
7. Mészáros 1976/1–2. 197.
8. Iványi 1943. 58–9.
9. Uo.
10. Mészáros 1976/1–2. 197.
11. Felső-Szigetközéből is találunk lejegyzést erre vonatkozóan: „*A korbácsot mindé legim mēkszinató aprószentek előt való este.*” (Lásd Szabó 1946. 79.)
12. A magyar nyelvterület más részein említik még a fűzfaágat (Lásd Bech 1990. dec. 23. 9.) vagy almaágat (lásd BOSNYÁK S. In Magyar Néprajz 259.)
13. Az adatok többsége arról vall, hogy korán reggel kezdik el az aprószentekelését. Egy korai bajai adat is erről tanúskodik: „A suprikálás mind a gyermekeknél, mind a legényeknek délig tart, déli harangozás után már nem szokás járni.” (Lásd DANKÓ IMRE: *A bajai suprikálás*. = Ethnographia 1958. 465.)
14. Ez a szokás tájegységenként más-más elnevezést kapott: aprószentekelés, csapkodás, zsihározás, sibárlás, ódericsálás, suprikálás, zsuprikálás, csapulás. (Lásd GYÖRFFY ISTVÁN–VISKI KÁROLY: *A magyarság néprajza*. II. kötet. Bp., é. n. 353–354.)
15. Ennek leírását Pozsony 1991/11–12. 52–55.
16. Pozsony 1991/11–12. 54.